

ДОМАШНОТО НАСИЛИЕ В БЪЛГАРИЯ И МАКЕДОНИЯ

Анна Мантарова

Проблемът за домашното насилие срещу жени е твърде актуален за нашия регион. Независимо от протичащата през последното десетилетие ускорена модернизация и от динамичните промени в културните системи, в семейно-битовата сфера продължават да действат образци и норми от вече изминати етапи на обществено развитие. Дори и правната уредба, визираща домашното насилие и регламентираща действията на държавните институции спрямо такива действия не е адекватна на модерните ценности.

В издание на ООН, озаглавено “Стратегии за борба с насилие: наръчник на средствата и възможностите за това”, *домашното насилие* се определя като използване на сила или заплаха за прилагане на сила от съпруг или приятел с цел принуда и сплашване на жената, за да се подчини. Насилието може да бъде изразено в блъскане, удряне, задушаване, удряне на плесници, ритане, изгаряне или намушкване с нож. Същото по същество е залегнало в законодателствата в страните, където нормативно е уредена тази материя /Златанова, 2001:38/.

Характерно за домашното насилие е, че то е многократно и жертвата е винаги на разположение, като същевременно то остава скрито в тесен семеен кръг. Домашното насилие проявява тенденция да става хронично, а също и да се възпроизвежда – усвоените от децата модели на поведение се пренасят в техните семейства.

Параметрите на домашното насилие

Установяването на параметрите на насилието, осъществявано от съпрузи и роднини е изключително трудно. Няма статистика, която да може да обхване домашното насилие. Известна ориентировъчна представа може да се придобие от оценки на полицейски служители и медицински лица. Най-ценен източник за очертаване на параметрите му са емпиричните изследвания. Обикновено при тях се ползват няколко метода – изследване на жертви и събиране на информация за лични познати – жертви на насилие, което позволява явлението да се обхване по-пълно. По-нататък в работата ще бъдат използвани емпирични данни от няколко изследвания: “Домашното насилие в България”, проведено през март 2000 г. от НОЕМА – представително за страната с 1157 души, “Българските жени в периода на преход” на колектив от ИС на БАН с 1200 души, представително за страната, “Семейното насилие в Македония” на колектив от ИСППИ в Скопие от юли 2000 г. с 850 респонденти, представително за страната и изследване на Евробарометър с 15900 души от страните от Европейския съюз от 22.03-4.05.1999г.

Изследването на НОЕМА в България установява, че домашното насилие е доста силно разпространено.

Таблица 1

Доколко е разпространено домашното насилие /България/

Разпространение	%
Много силно разпространено	12
Силно разпространено	30
Слабо разпространено	24
Изобщо не е разпространено	2
Не зная	32

Източник: ЕСИ “Домашното насилие в България”, НОЕМА, 2000 г.

Жените, посочили отговорите “много силно” и ”силно” разпространено са още по-висок процент – съответно 14% и 36%. Свързването на информацията с възрастта на анкетираните показва, че най-често като много силно и силно разпространено го определят хората между 35 и 44 години, т. е. в най-активна възраст и със собствен семеен опит /50%/, следвани на незначителна разлика от групата между 25 и 34 години. Впечатляващо е, че сред 18-24 годишните такива отговори дават 40% от анкетираните. Изводът от така очерталата се картина е, че домашното насилие се възпроизвежда устойчиво във времето и не може да се очаква, че то ще се редуцира без специално насочени към него въздействия, само вследствие на динамиката на ценностните системи.

Изследване в Европейския съюз от 1999 г. показва, че проблемът домашно насилие е твърде актуален и там. От анкетираните 15900 души, 86,6% определят физическото насилие срещу жени в дома като много сериозен проблем /Kotarakos, 1999:7/.

Таблица 2

**Разпространено ли е домашното насилие
във Вашата страна?
/Европейски съюз/**

Разпространение	%
Много разпространено	24,0
Доста разпространено	49,5
Не много разпространено	18,3
Не е разпространено	1,1
Не зная	6,9

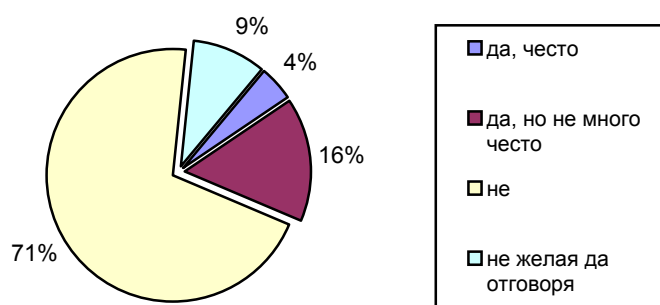
Източник: Eurobarometer, 1999.

Интересно би било да се знае има ли и какви са различията между отделните страни, но такава информация в публикацията липсва.

На лично отправения въпрос дали са били удряни от своя съпруг/а или партньор/ка, общо 11,4% от анкетираните в България са дали положителен отговор. Отнесено само към жените, делът на утвърдителните отговори е още по-голям. Освен това почти всяка десета жена отказва да отговори. С голяма вероятност може да се допусне, че зад нежеланието да се даде отговор на въпроса, се крие положителен отговор, което означава, че почти 30% от пълнолетните жени в България са били обект на някаква форма на физическо насилие от своя партньор.

Фигура 1

**Вие лично удряни ли сте от Вашия партньор?
/България/**

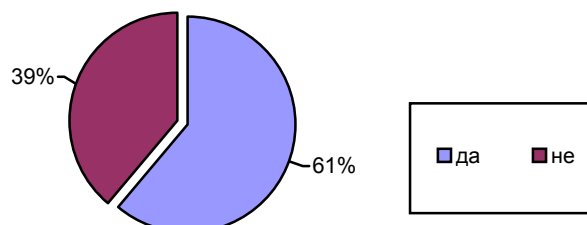
Източник: ЕСИ “Домашното насилие в България”, НОЕМА, 2000 г.

Извън цитираните цифри остават жените – жертва на насилие от друг близък или роднина – от големи деца, братя, баща, свекър и т.н., което не е за пренебрегване като се има предвид съвместното живеене на големи домакинства.

Още по-мощни параметри на насилието се очертават като се вземе предвид информацията за наличието на лични познати – жертви на физическо насилие.

Фигура 2

**Вие лично познавате ли хора, които са били
удряни от своите съпрузи / съпруги
/България/**

Източник: ЕСИ “Домашното насилие в България”, НОЕМА, 2000 г.

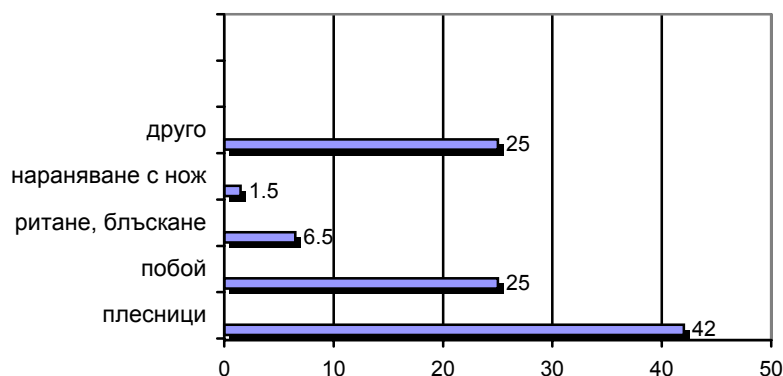
От анкетираните в Македония жени 23,9% са съобщили, че лично са били жертва на физическо насилие от член на семейството. Установено е обаче, че в 81,7% от случаите на физическо насилие или при 19,5 % от изследваната съвкупност, насилникът е настоящият /70,8% или 16,9% от всички/, или бившият съпруг /партньор /10,9% или 2,6% от всички/ /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 25/. Оказва се, че делът на жените, съобщили, че са претърпели физическо насилие от партньора си, е приблизително равен – 19,5% в Македония и 20,2% в България.

Експерт /социален работник/, работил като анкетор при изследването е споделил, че съдейки по реакцията на интервюираните, 60% от тях реално са претърпели физическо насилие, но поради омаловажаване, срам и неудобство повече от половината са дали отрицателен отговор /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 23/. Интересно е, че на въпроса дали са им били удряни плесници, голям брой от анкетираните са се зачудили, че това се третира като насилие и са отговорили, че няма жена, която да не е получавала плесници, но това не представлява физическо насилие и не са се съгласили да се регистрира като такова /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 23/.

Информацията от изследванията дава възможност да се очертаят разпространените форми на физическо насилие в дома, тежестта и последствията му.

Фигура 3

**Най-силно разпространени форми на физическо насилие
/България/**

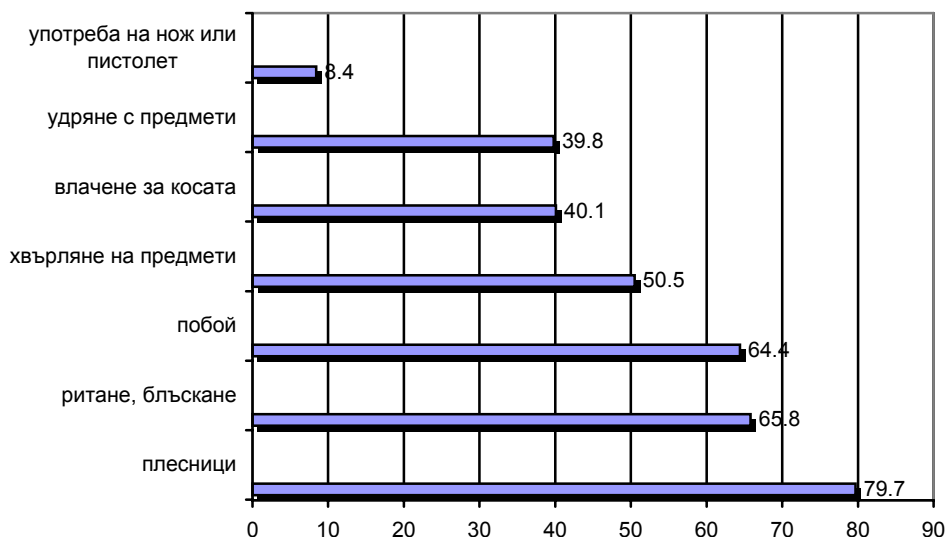

Източник: ЕСИ “Домашното насилие в България”, НОЕМА, 2000 г.

Интерес представлява сравнението с Македония. Въпреки различната формулировка на въпросите при двете изследвания, е очевидно, че и в двете страни най-често се използват плесници. Доста разпространен е и побоят. Силно обезпокоително е и използването на хладно или огнестрелно оръжие – нож, пистолет и др. При това заплахите с оръжие в болшинството случаи са били многократни.

Фигура 4

Форми на физическо насилие, упражнено над жените /Македония/

Източник: ЕСИ “Семейното насилие в Македония”, ИСППИ, Скопие, 2000 г.

За сериозността на инцидентите може да се съди и от последствията от актовете на насилие. Изследването в България показва, че 32 % от респондентите познават жени, които са имали нужда от лечение след насилие в дома. От жертвите на домашно физическо насилие 20,4% /или 2,2% от всички анкетиранни лица/ са търсили медицинска помощ. Пропуснали са да отидат на работа по такава причина 30,1% от жертвите /или 3,3% от всички анкетиранни/. Познати, на които това се е случило имат 33% от респондентите. Лекар, интервюиран в рамките на проучване на домашното насилие в България от Защитниците на човешките права от Минесота, е заявил, че годишно около 15 жени умират след домашно насилие. Негови колеги са изказали мнение, че проблемът е сериозен и напоследък се задълбочава /Филипс, Томас, 1997:18/.

Причините за домашното насилие

Домашното насилие привидно има индивидуален характер, но причините за него и обяснението му излизат далеч извън рамките на семейството. ”Изследванията показват, че домашното насилие има своите корени в традиционно подчинената роля на жените в личния и обществен живот. Всяко обяснение трябва да излезе от индивидуалните характеристики на мъжа, жената и семейството и да разгледа структурата на взаимоотношенията и ролята на обществото в подкрепа на тази структура” /Филипс, Томас, 1997:31/. Не може да се отрече, че поведението на индивидуално ниво зависи от личностните характеристики, но самите те са социален продукт; формират се не само на основата на биологични и психически дадености, но под въздействието на социални фактори; не в някаква абстрактна реалност, а в конкретна социална среда, в контекста на конкретни социални отношения, под въздействието на конкретни социални фактори.

Експерти твърдят, че след началото на прехода домашното насилие в Източна Европа се е увеличило и обясняват това с появата на сериозни икономически проблеми /Филипс, Томас, 1997: 32/. Такива са и преценките на населението. Според 80% от анкетираните в Македония, кризата в обществото способства за нарастване на насилието /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 51/.

Освен с икономическата криза, безработицата и финансовите проблеми, социалната трансформация е съпроводена с голяма динамика на статусите на мъжете и жените и на финансовото положение на семейството, а се оказва, че последното се отразява силно върху поведението спрямо жената. Икономическият просперитет на мъжа в резултат на достъп до високоплатени работни места, на участие в скритата икономика или на престъпна дейност, води до засилване на мъжката идентичност и възраждане на стария модел на традиционни полови роли в семейството – модел, предпоставящ йерархичност между членовете на семейството и подчиненост на жената. При това в такъв тип семейства със силен дисбаланс, жената става все по-зависима икономически от мъжа и това снижава възможностите ѝ в случай на насилие да се противопостави или да се раздели с насилника.

В обратния случай – на низходяща промяна на икономическия статус на мъжа, се провокира криза на мъжествеността и понякога тя резултира в насилническо поведение, чрез което мъжът се стреми да задържи позициите си. Разрушеният икономически баланс кара мъжа да търси компенсаторни средства, включително и насилнически действия, за да запази властта или по-общо, позициите си в семейството.

В условията на икономическа криза и бедност се увеличава натоварването с работа, за да се осигурят необходимите за издръжката на семейството средства. Това води до преумора и стрес. Продължителните финансови затруднения ги засилват още повече. Аналогично действия и несигурността на работата и доходите. Всичко това резултира в психическа нестабилност, раздразнителност, конфликтност, повишена агресивност. В семейството се внася допълнително напрежение.

Безработицата, независимо дали засяга мъжа или жената, също играе съществена роля. Изследователите изтъкват, че за мъжа тя е разрушителна /Златанова, 2001:26/. Като не може да осигури прехраната, той не може да изпълнява мъжката си роля и не отговаря на традиционните очаквания, което предизвиква силна фрустрация. Аналогични са и изводите на К. Китанов и Н. Белова, според които “При домашното насилие жените стават изкупителна жертва на неуспешната социална реализация и личните неудачи на извършителите” /Белова, 2000: 22/.

Женската безработица пък брутално връща жените /в повечето случаи против волята им/ към традиционните полови роли. Сега безработицата и особено дългосрочната, засяга по-често жените и ги прави трайно зависими. А както изтъкват изследователите, “колкото по-зависими са жените от мъжете си, толкова те са по-уязвими спрямо актовете на насилие” /Сюал, Вазан, Шульър, 2000:34/. При това икономическата зависимост редуцира силно реалните възможности и желанието за противопоставяне на насилието в дома. Поради нея жената не може да скъса връзката и търпи системно насилие. Липсата на собствено жилище, на средства за съществуване и издръжка на децата принуждава много жени да понасят семейното насилие мълчаливо и безропотно.

Масовото съзнание определя икономическите причини като едни от най-важните по отношение на домашното насилие. Икономическите трудности и проблеми се открояват като влияещи върху домашното насилие и от жените-жертви, и от населението като цяло, и от експертите.

Таблица 3

Причини за семейно насилие
/България/

Причина	% на посочилите я
Безпаричие, финансови проблеми	30,4
Пиянство	13,2
Ревност	10,6
Лошо възпитание	7,3
Безработица	5,9
Ненаказуемост на насилието	5,8
Липса на закони срещу дом. насилие	4,2
Ниска интелигентност	4,2
Егоизъм	3,6
Битови проблеми	3,1
Лош характер	2,5

Източник: ЕСИ “Домашното насилие в България”, НОЕМА, 2000 г.

Изследването на НОЕМА показва, че според хората причините са най-вече икономически /безпаричие, финансови проблеми, безработица/-около 40%. За малко над 20% причините са във възпитанието и личните качества на партньорите. Един на десет души посочва липсата на адекватни закони и практическата ненаказуемост на насилниците.

Таблица 4

Причини, които водят до семейно насилие
/Македония/

Причина	% на посочилите я
Зависимост от алкохол	39,8
Безпаричие	28,2
Безработица	23,8
Ревност	23,8
Многочленно домакинство	14,7
Зависимост от наркотици	13,7
Влюбване в друга жена	10,3
Нерешен жилищен проблем	8,6
Друго	1,1
Не знае	4,0

Източник: ЕСИ “Семейното насилие в Македония”, ИСППИ, Скопие, 2000 г.

При сравнение веднага прави впечатление, че дялът на хората, според които употребата на алкохол е причина за домашното насилие в Македония е много по-голям, отколкото в България /над три пъти/. При това той има лидерска позиция. Значително по-назад /с повече от 10 пункта/ е безпаричието. У нас то е поставено на първо място, с относителен дял над два пъти по-голям от следващата го причина. Друга разлика, която прави впечатление, е много по-голямото значение, което в Македония придават на безработицата - почти колкото и на безпаричието. У нас безработицата е посочена от приблизително 6% от анкетираните. Значително по-често в Македония се сочи и ревността – от почти всеки 4-ти, като този относителен дял е сравним с тези на безпаричието и безработицата. У нас ревността е почти три пъти по-рядко посочена от безпаричието. Още една значителна разлика се забелязва при значението на употребата на наркотици като причина за семейно насилие. В Македония те са посочени от почти

14% от респондентите, докато у нас не присъстват. Очевидно в Македония проблемът с употребата на наркотици е по-мощен, отколкото у нас.

В Европейския съюз домашното насилие се свързва най-често с употребата на алкохол и наркотици.

Таблица 5

Причини за домашно насилие

/Европейски съюз/

Причина	% на посочилите
Употреба на алкохол	96,2
Употреба на наркотици	93,7
Безработица	78,5
Бедност и социално изключване	74,6
Възпроизвеждане на собствен опит	73,2
Генетична предразположеност към насилствено поведение	64,2
Начина на възприемане на жената	63,9
Ниско образователно равнище	57,1

Източник: Eurobarometer, 1999.

С почти 20 пункта по-назад след употребата на алкохол и наркотици следват безработицата и бедността и социалното изключване, като за разлика от България, безработицата е поставена по-напред. Прави впечатление и доста по-честото акцентирание на фактори от духовно естество - психически и характерови особености, нещо, което в България се среща многократно по-рядко.

Не са малко и *нормативно-институционалните* детерминанти. Тук се отнасят както празнотите и слабостите в законодателството, така и в работата на предназначените да охраняват спазването му държавни институции.

Съвсем бедна и неефективна е българската правна уредба, отнасяща се до такава разпространена форма на полово обусловено насилие като семейното насилие. В българското законодателство и до сега липсва цялостна концепция за домашното насилие като нарушение на човешките права.

”В основните нормативни актове, които третират семейните отношения и регламентират процедурите по защита на правата и интересите на техните субекти – Семейния кодекс и Гражданско-процесуалния кодекс на Република България, понятието домашно насилие изобщо не фигурира. Това показва, че то е извън полезрението на законодателя. Липсва и цялостна, основана на закона стратегия за борба с домашното насилие. Съществуващите разпоредби не предвиждат намеса на държавата в случаите на домашно насилие /Китанов, Белова, 2000: 81/. Пропуските и недостатъците в законодателството обуславят и слабости в дейността на правозащитните и правоохранителни органи.

Що се отнася специално до домашното насилие, то ролята на специализираните държавни институции е изключително ограничена. Домашните насилници практически нямат причина да се боят от намеса на полицията, още по-малко от някакви санкции.

Трета група детерминанти са от *културно* естество. Сред тях са ценностните системи на личността, отношението към действащото право, исторически установилото се отношение към жената в обществото и дома.

От особена важност е мястото, което заема в ценностната йерархия човешкият живот, здраве и достойнство. Тяхното обезценяване минимизира и елиминира задръжките пред предприемането на насилствени действия. Изследването на насилствената престъпност срещу жени и деца установява, че субектите на тези престъпления са със “сериозни и тежки деформации

ции на ценностната система. В нея човешкият живот заема много ниско място”. ... ”В 90% от изследваните случаи те са необразовани, нискокултурни личности, израснали в среда, където насилието е обичаен начин за самоизява” /Китанов, Белова, 2000:62/.

Тук е мястото да се посочи и ролята на присъствието, даже пре-експонирането на насилието в културното пространство. Неоспорим факт е, че безскрупулността, бруталността, насилието и престъпленията са в изобилие. Формира се и се утвърждава култ към силата и насилието, героизират се насилници, непрестанно се снижава прагът на чувствителност към отделни форми на насилие, което не може да не намери израз и в поведението. В допълнение на изброеното до тук следва да се посочи и все по-разширяващото се отчуждение и безразличие, което дори само чисто технически е особено благоприятно условие за извършването на престъпления.

Към всичко това се прибавя и действието на други, специфични фактори, отнасящи се до разпространените възгледи за жената и положението ѝ в обществото и семейството. С пълно основание М. Шульър твърди, че “широко разпространеното схващане, че жените са по-нисши от мъжете, представлява критичен фактор при формиране на насилническо поведение по отношение на жените” /Сюал, Вазан, Шульър, 2000: 35/.

Нещо повече, в нашето общество дори съществуват социални нагласи и предрасъдъци, които водят до оправдаване на насилието срещу жени /Китанов, Белова, 2000:84-85/. Все още не са преодолени закрепените исторически и от мюсюлманските традиции стереотипи, че жената заема подчинена позиция. Чуждестранните изследователи отбелязват като характерно за региона, че “ако един съпруг бие жена си в присъствието на съседите и децата, това се счита като допълнителен плюс към неговия авторитет. Съпругът е господар на жена си и е негово право да я бие” /Филипс, Томас, 1997:31/. Въпреки, че не можем да приемем казаното като широко валидно за днешна България, то също така е неадекватно на реалността да се отрича съществуването на неравнопоставеност на жената, особено в семейството.

Своето значение има и ниската култура на общуване, неумението да се избягват конфликти и да се търсят решения на паритетна основа.

В емпиричните изследвания по проблема групата на културните детерминанти се обхваща от масовото съзнание с формулировките “лошо възпитание, чувство за собственост, егоизъм, ниска интелигентност, лош характер” и пр. Те се сочат като причина за домашно насилие от 23,9% от респондентите в изследването на НОЕМА.

Трябва да се обърне внимание обаче, че културни детерминанти действат и в обратната посока. Особено сега в условията на глобализация на информационното и културно пространство, интензивно се пренасят и се популяризират ценностни и поведенчески модели от развитите демократични общества, където човешкият живот и достойнство заемат доста по-предно място в градацията на ценностите. Особено активна роля в тази насока играят неправителствените организации.

Толерантността спрямо домашното насилие

Емпиричните изследвания показват твърде широка палитра от оценки за приемливостта на домашното насилие. Емпирично установен факт е, че в съвременното българско общество съществува висока толерантност по отношение на насилието в дома.

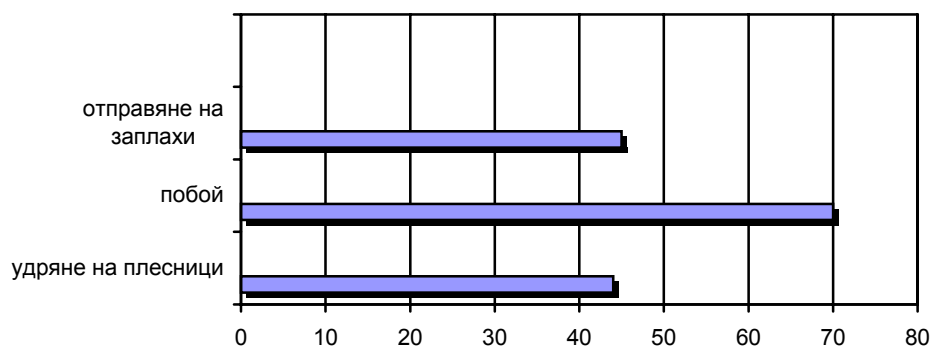
Изследването на НОЕМА свързва домашното насилие с човешките права и определя толерантността към него чрез преценките доколко сериозно нарушение на тези права е използването на едни или други форми на физическо насилие спрямо партньора.

**Според Вас, доколко сериозно нарушение
на човешките права на съпруга/та или партньора/ката
е всяко едно от изброените действия**

/България/

/Само позиция "Много сериозно нарушение"/

в %

Източник: ЕСИ "Домашното насилие в България", НОЕМА, 2000 г.

Изследване на колектив от Института по социология от 1999 година "Българските жени в периода на преход: рискове, неравенства, социална цена" установява, че според 1/3 от мъжете в селата и 1/5 от мъжете в градовете и 1/5 от жените в селата и 1/10 от жените в градовете е напълно естествено "мъжът да упражни насилие, за да въведе ред в семейството" /Златанова, 2001:30/.

Регистрираната при емпиричните изследвания информация показва, че в българското общество има висока толерантност спрямо физическото насилие в семейството. Обяснението може да се търси в различни посоки, сега и назад във времето.

Социално-икономическото развитие на страната в исторически продължителен период обуславя дългото съществуване на патриархални модели на семейство и семейни отношения. Подчиненото положение на жената в семейството се закрепва и чрез влиянието на исляма, присъствал столетия по нашите земи. Половинвековното налагане на колективизма също слага своя отпечатък. Официалната идеология на социализма прокламира равенство на мъжа и жената, предписва отношения, градящи се на взаимно уважение и зачитане, но същевременно и дава безусловен приоритет на колектива, на наиндивидуалното цяло, пренебрегва и принизява отделната личност, нейните интереси и права. Социално одобрение получаваше поведение, поставящо на преден план цялото и неговото благо и подчиняващо отделната личност и интересите ѝ на общото и колективно благо. По-висока обществена стойност имаше запазването на семейството, независимо от отношенията в него, а не отстояването на личните права и интереси. По този начин не се стимулираше преосмислянето и преодоляването на исторически установилите се отношения и модели на поведение в семейството, парираше се реалното противопоставяне дори на официално неодобрявано поведение.

Много и разнопосочни са факторите, влияещи върху толерантността спрямо насилието върху жени, които имат своите корени в съвременните условия на социална макротрансформация. Социалната ситуация от последното десетилетие генерира силни дразнители, поставя пред голяма част от населението множество тежки проблеми и така намалява капацитета за осмисляне и реакция на проблеми, които не са екзистенциални. Същевременно безусловното приемане на ценностите на демокрацията извежда на преден план отделната личност с правата и интересите ѝ и това не може да няма своите проекции и в преосмисляне и промяна на установилите се модели на междуличностни отношения, включително и в семейството. Още повече, че обективно протичащите сега процеси на трансляция на културни образци и модели на

поведение, активно се стимулират от дейността на ориентирани дейността си към тази проблематика неправителствени организации.

Контрапункт обаче е широкото присъствие на насилие в масовата култура и медиите. Постоянното му експониране го превръща в нещо обичайно и нормално и е естествено в един непродължителен период от време да се снижи прагът на чувствителност спрямо него, особено спрямо не-екстремните му форми.

Провежданите в България изследвания показват значителна диференциация на позициите спрямо насилието сред отделните групи от населението /Златанова, 2001: 44-47/.

Информацията дава възможност да се очертаят двата полюса на толерантност спрямо физическото насилие в семейството. Най-висока толерантност проявяват мъже, роми, с основно образование, живеещи в села и малки градове, на възраст 41-50 години, безработни, частни собственици или земеделски стопани, с доход до 50 или около 300 лева. Най-неприемливо е насилието според жени, българки, с висше образование, живеещи в София, служещи или със свободни професии, с доходи в горната част на средните.

При констатираните значителни различия, закономерно възниква въпросът какво стои зад тях, какво ги обуславя. Обясненията са многообразни и многопосочни. По-голямата толерантност в селата и малките градове може да се свърже с по-запазените патриархални ценностни образци и модели на семейство и разпределение на семейните роли на съпрузите. Освен това там е концентрирано по-ниско образовано население, което дава своето отражение върху разпространението на съответни ценностни системи и поведение в тези населени места. Различията в образованието обуславят различия в ценностните системи и йерархии, в значимостта, която се придава на човешката личност и правата ѝ, в толерантността към чуждите мнения. Те са свързани с различна култура на общуване между партньорите, с предпочитания към патриархални или модерни образци на семейство и семейни отношения. Различни са и възможностите за личностна реализация сред представителите на нискодоходните групи, където попадат най-вече безработни и работещи с ниско образование. Интересно е високото присъствие на частни собственици и хора с доходи около 300 лева сред проявяващите толерантност към насилието в семейството. Въпросът явно заслужава по-детайлно изучаване и обяснение. Но част от това обяснение може би се съдържа в генезиса и утвърждаването на частното предприемачество у нас през 90-те години, в личностните качества и ценностни системи на много от хората, ориентирани се и проспериращи в частния бизнес. Така например при наши изследвания в края на 90-те години /Ежегодни представителни за страната изследвания "Рискове на трансформацията", провеждани от екип на секция "Глобално и регионално развитие" на ИС при БАН/, беше установено, че представителите на тази група значително по-често проявяват готовност да игнорират изискванията на закона в името на личния интерес. Може да се допусне, че върховенството на личния интерес и воля се пренася и налага и в семейството, при това и там – с всякакви средства. Вероятно става и пренасяне на модели на поведение от работното място, където се вземат и провеждат неоспорвано еднолични решения.

Високата толерантност сред ромите очевидно е свързана с ниското образование, елементарните ценностни системи, традиционните за тях модели на семейни и междуличностни отношения по-голямата им темпераментност.

Възможност за сравнение на ситуацията в България и Европа дава информацията от Евробарометър /Kotarakos, 1999:11/. Макар че въпросът е различно формулиран, веднага се вижда голямата, дори драстична разлика със ситуацията в България. В страните от Европейския съюз неприемането е тотално – при 95% от респондентите. При това според почти две трети, домашното физическо насилие срещу жени винаги трябва да е наказуемо от закона. Физическото насилие е приемливо само според 3% от анкетираните.

Приемливо ли е домашното насилие спрямо жени
/Европейски съюз/

Приемливост	% на посочилите
Неприемливо при всякакви обстоятелства и винаги наказуемо от закона	62,3
Неприемливо при всякакви обстоятелства, но не винаги наказуемо от закона	32,3
Приемливо при определени обстоятелства	2,4
Приемливо при всякакви обстоятелства	0,7
Не зная	2,1

Източник: Eurobarometer, 1999.

Възниква въпросът кои са причините за тези различия в преценките и как може да се приближи мисленето на българина до това на гражданина на Евросъюза.

Безспорно констатираните различия са обусловени от различията в икономическото и социално развитие на обществата още от 19 век, свързаното с това отмиране, съответно съхранение на традиционния патриархален семеен модел. Много важно различие е и че обществата в Централна и Западна Европа имат дългогодишни демократични традиции, които не може да не повлияят и семейните отношения. Други са ценностите, моделите на поведение, културата на общуване, диалогичните умения и нагласи, които са се формирали в условията на демокрация. А стандартите от общественя живот се пренасят и в дома и съответно определят оценките за едни или други поведенчески актове.

Реакцията на жертвите и обществото

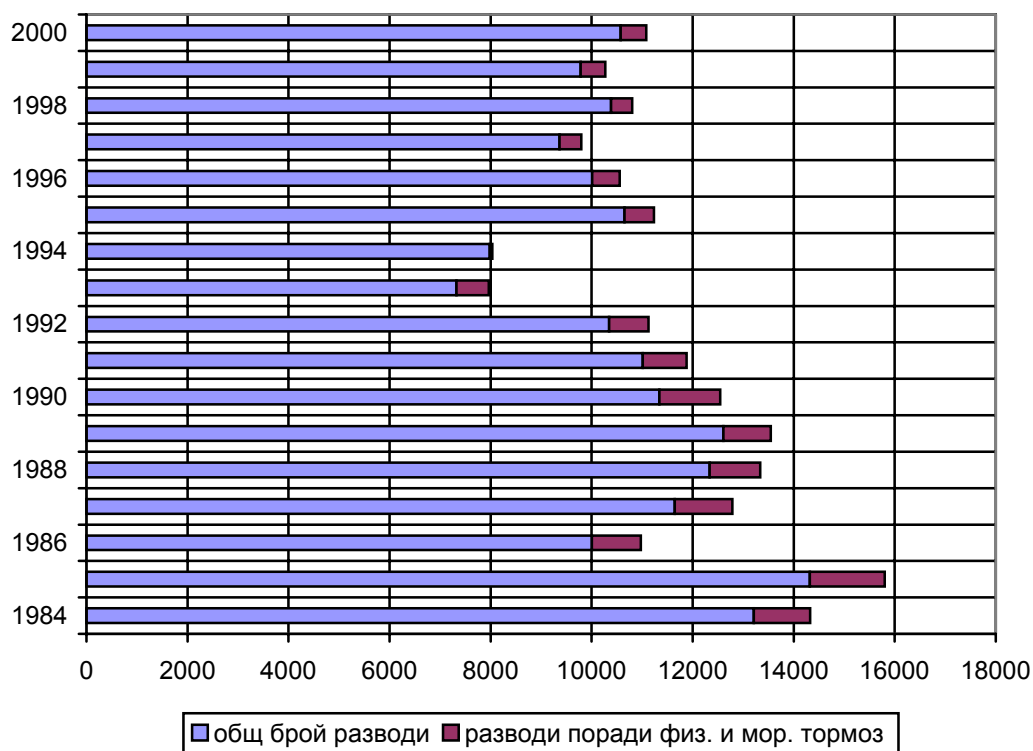
Комуникациите по повод на домашното насилие са съвсем ограничени. Като правило то се схваща като изцяло личен проблем и заради “честта” и “доброто име” на семейството се пази в тайна. Мълчи се от срам, поради липса на разбиране дори от страна на собствените роднини и приятели, от чувство за безнадеждност на ситуацията, от страх от отмъщение от страна на насилника и т.н.

Изследването на НОЕМА показва, че 23,2% от малтретираните не са се обърнали за помощ към никого. Като основни причини се сочат чувство на срам /30,4%/, страх да не научи съпругът /12,5%/, незнание към кого да се обърне /10,7%/, невиджане на смисъл да се търси помощ /10,1%/, неверие, че някои може да помогне /8,9%/.

За нагласите за реакция срещу насилието в семейството може да се съди по отговорите, които респондентите дават на въпрос какво биха посъветвали своя приятелка–жертва на домашно насилие /Златанова, 2001:42/. В селата съвсем определено доминира ориентацията към примирение. Най-честият съвет е да не дава поводи - 43,2% от мъжете и 36% от жените. Следващият по честота е “да бъде търпелива”. Различно е в градовете. Там ориентацията е към активни действия. Най-честият съвет е за развод – 32,6%, следван от този за консултация със специалист и търсене на съвет и помощ от женска организация.

Социалната практика показва, че разводът не е популярен като решение на проблема домашно насилие. Това е особено очевидно при съпоставката между размерите на домашното насилие и разводите по причина физически и морален тормоз. Естествено трябва да се има предвид, че информацията, която дава броят на тези разводи е доста условна. Част от тях се регистрират като по взаимно съгласие или по някаква друга причина и поради това реалният им брой не може да се определи точно. По-голяма информационна стойност имат данните за динамиката им, тъй като може да се приеме, че факторите, определящи дали пред съда ще се посочи или не истинската причина на предизвикания от насилие развод, са с по-дълготрайно действие.

Общ брой на разводите и разводи по причина физически и морален тормоз

Източник: Статистически годишници на НСИ

След 1990 година спада и броят, и относителният дял на разводите поради физически и морален тормоз – от над 8% достига 4-5,5%. Като се имат предвид експертните оценки и резултатите от емпирични изследвания, не може да се твърди, че домашното насилие е намаляло. Очевидно през последното десетилетие по някакви причини то по-рядко намира решение чрез развод.

Закономерно възниква въпросът от какво се обуславя пасивността и примирението на жените-жертви. Могат да се обособят няколко групи детерминанти – културни, икономически, психологически, нормативно-институционални.

Съществена причина да не са търси помощ и изход от ситуацията е безнадеждността, невъзможността да се моделира алтернатива на досегашния живот. Тя може да е свързана и с общ неопределен страх от промяна и неизвестност, и с конкретни опасения, например от финансов характер.

Много важна роля при определяне на реакцията играе доминиращото в българското общество схващане, че семейството е най-важният приоритет, особено за жената. И действително всички изследвания през последните години потвърждават изключително високото му място в ценностната йерархия. За мнозинството от жените ролята на съпруга и майка е на първо място. Естествено е тази роля да придобива още по-висока стойност в ситуацията на несигурност за работното място, а още повече при загубата му. Очевидно е, че неуспехът в ролята, която се поставя на първо място ще има силно отрицателно отражение върху личността и ще се изживее от жената като съществен проблем. Ето защо като цяло жените ще се стремят с цената на всичко към успех или поне съхраняване на тази роля.

В подкрепа на нагласата за запазване на семейството на всяка цена е и все още широко разпространената отрицателна обществена оценка за развода /особено в малките населени места/. Добавят се и очакванията /при това основателни/ за финансови затруднения след развода – особено за жени с деца. От голямо значение е реалната икономическата зависимост на

жените от мъжете, реалното икономическо неравенство между тях. “Сред самите жени четири пъти повече са онези, които признават, че в техните семейства мъжете внасят повече пари от тях.... При такова ясно доминиране на доходите от съпрузите, при това “консенсусно прието” от представителите и на двата пола, всякакви фантазии за изравненост или “равни шансове”, поне на голяма част от омъжените биха отстъпили към света на утопичните илюзии. Това разпределение на доходите говори за много сериозна икономическа база за социална неравностойност на жените, за тяхното усещане, че те не са равни в цялостен социален смисъл с мъжете” /Гилкиджиев, 2000:177/. Естествено е, че в такава ситуация жените ще се въздържат от радикални действия.

Твърде съществени са и нормативно-институционалните фактори. В условията на действащия НПК, наказателното преследване на домашния насилник е извънредно трудно - изисква големи времеви, финансови и психически ресурси. Жертвата носи цялата доказателствена тежест, което на практика означава трудности по доказването, ограничения по сроковете по чл. 57, ал.4., необходимост от скъпо струваща адвокатска помощ. Процесът е много тромав и както показва практиката, почти безнадежден. При това положение жертвите са силно разколебани да подадат тѣжба.

Освен това направена в последно време промяна в законодателството, свързана с ползването на собствеността след развод, сложи край на досегашната практика жената с оставените при нея деца почти автоматично да придобива право да ползва семейното жилище, а бившият съпруг да е задължен да го напусне. Безспорно е, че новият подход към подялбата на собствеността ще е сериозна бариера при вземането на решение за прекратяване на брака и в случай на домашно насилие.

Погледът към Македония показва, че и там домашното насилие е тема, затворена в границите на семейството.

Таблица 7

Кой е знаел за насилието

/Македония/

На кого е съобщено за насилието	% на отговорилите
Член на семейството	40,7
Друг роднина	3,9
Приятел или съсед	1,5
Колега	0,5
Няколко от посочените	27,2
Никой от посочените	18,8
Не отговорили	7,4

Източник: ЕСИ “Семейното насилие в Македония”, ИСППИ, Скопие, 2000 г.

И в Македония се мълчи най-вече от срам от околните /34,6%/, за да се запази семейството /21,2%/, за да се защитят децата /20,4%/, от срам от близките /15,9%/, от страх от насилника /15,1%/. /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 48/.

Помощ почти не се търси. Дори от тези, които преценяват претърпяното домашно насилие като криминален акт, половината не са се обърнали към полицията. Относително често се обръщат към лекар /10% от пострадалите/, но и много от пострадалите жени са казали, че макар и да им е била необходима лекарска помощ, са се лекували сами поради страх от насилника или срам от насилието /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 41/.

И в Македония търсенето на решение на проблема е колебливо. По-малко от половината от жертвите на домашно насилие /46,5%/, са се опитали да прекратят връзката, но повечето от тях /55,3%/, са се върнали отново /Чачева, Чонева, Веригик, Станкова, 2000: 48/.

**Причина, поради която малтретираната жена
не е напуснала семейството или се е върнала
/Македония/**

Причина	% на посочилите я
Заради децата	24,2
Имала е надежда нещата да се оправят	21,7
Няма къде да отиде	15,5
Икономическа зависимост	5,7
Страх от ново насилие	3,1
Изоляция от семейството	0,6
Липса на поддръжка от институциите	0,6
Повече от един отговор	9,4
Не е отговорила	16,8

Източник: ЕСИ “Семейното насилие в Македония”, ИСППИ, Скопие, 2000 г.

Изследването показва, че жените не се решават на окончателна раздяла най-вече заради децата. Очевидно и в Македония са актуални същите патриархални модели на мислене, според които по-добре лошо, но запазено семейство. Прави впечатление голямото сходство в културата и в начина на мислене на жените в двете съседни страни. Икономическите причини също запазват съществен дял в детерминацията на поведението на жертвите на домашно насилие.

Какъв е в наднационален план фонът, върху който се гради нашето национално законодателство по повод на домашното насилие?

Насилието срещу жени, включително и домашното се осъжда от редица международни норми. ООН е признала твърдото задължение на страните-членки да защитават жените от частни лица и определят специфични отговорности на правителствата за премахване на това насилие. В тази насока има редица международни препоръки и изисквания /Декларация за елиминиране на насилието срещу жени 1993 година/.

“Международните стандарти за правата на човека са в полза на оправдана интервенция на държавата в частната сфера в случаите на нарушения на човешките права чрез създаване на ефективни средства и механизми за защита на тези права” Стандартът за ефективна защита на правата на жертвите на домашно насилие включва и вземането на бързи мерки от страна на държавата за извеждане на насилника от дома и гарантиране безопасността на пострадалия и другите членове на семейството.

Въпреки законодателните инициативи, реалното положение в България все още е различно – и като норми, и като практическа дейност.

Законодателството “е изградено върху принципа на ненамеса на държавата при насилие в семейството, освен при много тежки случаи” /Тишева, 1998: 28/. Философията, върху която е изградена нормативната система е, че интересите на семейството трябва да се защитават преди интересите на индивида. Законът отразява тезата, че насилието в семейството е частен въпрос и намесата на държавата и използването на държавни средства не са уместни. НПК предвижда насилието, извършено от членове на семейството да не се преследва от държавата като престъпление от общ характер, освен ако резултатът е тежко увреждане.

Жена, пострадала вследствие на домашно насилие, трябва да подаде тѣжба и да процедира сама според наказателно-процесуалните закони, без подкрепата на прокурор. В практиката НПК допуска прокурорът да се намеси, когато жертвата е в позиция на зависимост или е уязвима. Но такава прокурорска намеса е рядко явление. Жертвата трябва да представи дока-

зателства, да представи медицинско удостоверение, да намери свидетели. Допълнителна бариера са и необходимите финансови средства за адвокатски услуги.

“Такива мерки като защитни заповеди на съда, приемани в рамките на една гражданска процедура от съдебните органи на други страни са напълно непознати на българското право” /Сюал, Вазан, Шулър, 2000:161/.

Липсата на концепция за домашното насилие като нарушение на човешките права и отстояването в законите на принципите на ненамеса на държавата в семейните отношения, определя и ограничените възможности за действие на полицията.

Според повечето от жените /62,2%/, потърсили защита в подслони на НПО, полицията не е могла да им предложи нужната защита. Като причини за неудовлетворителните действия се очертават ограниченията на нормативната уредба, липсата на специализирано обучение на полицаите за реагиране при инциденти на домашно насилие, неопределеност на позициите и желанията на жертвата, нежелание за свидетелстване и т.н. Според НПО, слаби страни в работата на полицията са подценяване на някои от сигналите, отправени от граждани за насилие над жени, третиране на домашното насилие като изцяло личен проблем, пренебрежително отношение към женските фондации и др. /Белова, 2000:231/.

Ако обърнем поглед към региона, виждаме, че в Македония – страна с много сходен исторически и културен път на развитие, ситуацията е много близка до тази в България. Законодателството и там не инкриминира насилието в семейството като престъпление. Сега се подготвя изменение на законите, с които би се покрило семейното насилие като тенденцията е то да бъде инкриминирано.

Каква е държавната политика и реакция в други страни. Каква е концепцията, върху която се основава съответната нормативна база.

В Скотланд Ярд още през 80-те години се обсъждат и се прилагат на практика специални мерки за противодействие на домашното насилие. Във връзка с това полицията е задължена да поддържа системни контакти с неправителствени организации, да разполага с точна информация за местонахождението и функциите на приютите за жени и в случаи на нужда да осигури на пострадалата безопасно придвижване до тях.

В Програма за работа при насилие в семейството за Лондон – Онтарио, още през 1994 година е планирано да се създаде полицейска сила, добре обучена за работа с малтретирани жени, да се отделят средства за семейни консултации, осигуряващи 24 часово обслужване при кризисни ситуации, заедно с обществени служби и институции за медицинско, правно, и емоционално подпомагане на жертвите, както и условия за групова терапия на мъжете-извършители.”

В Германия с жените-жертва на домашно насилие се занимава отделно звено – Комисариат 314. Особено внимание се обръща на подготовката на полицейските служители, така че те да могат да предотвратят ескалация на насилието и да предпазят от опасностите, които крие намесата им при подобни случаи.

Специални стратегии за борба с домашното насилие и специални полицейски звена има в Скандинавските страни, Австралия Канада, Бразилия и други страни. Натрупаният опит показва, че в повече от половината от случаите се налага участниците в семейните конфликти да бъдат препратени към други институции, в т.ч. да се потърси помощта на женски неправителствени организации. Поради това се приема за наложително полицейските служители да познават структурата и задачите им, системно да контактуват с техни сътрудници, да обменят информация за проблемните семейства.

В последните години с развитието на гражданското общество в България възникнаха много *неправителствени организации*, някои от които имат за цел да подпомагат жени-жертва на насилие. Могат да се представят няколко, които самостоятелно или в сътрудничество осъществяват реална и забележима дейност.

Фондация “Български джандър изследвания се стреми към комплексен и интердисциплинарен подход към проблема в обществото и към жените, нуждаещи се от помощ. Специален акцент в работата ѝ е проучването на проблемите, свързани с насилието над жените и

формирането на обществено мнение в полза на жертвите чрез обучение на представители на различни среди и професии в това число полицейски кадри. Фондацията изпълнява пилотна програма за оказване на безплатна или достъпна правна помощ на жени, преживели насилие. В сътрудничество с центровете за психологическа подкрепа на такива жени, като център “Надя” и Асоциация “Анимус” в София и съответните центрове в страната, от юни 2000 година до сега по програмата се оказва юридическа помощ в София, Пловдив, Варна, Бургас, Силистра, Добрич и Перник.

Център “Надя” е психосоциална служба, създадена през 1995г. като проект на БЖС във връзка с програма срещу насилието на Холандското външно министерство. Дейността му е финансирана от холандската фондация “Новиб”. От април 1997г. към Центъра функционира първият в България подслон за жени, преживели домашно насилие и техните деца, който им осигурява временно убежище, закрила и сигурност. От 1998г. Център “Надя” е регистриран като самостоятелна неправителствена организация.

Мултидисциплинарният екип на Център “Надя”, съставен от лекари, юристи, социални работници и психолози оказва квалифицирана безплатна помощ на жени и деца, жертви на насилие като им осигурява: емоционална подкрепа и разбиране, психологическо консултиране, психотерапия, юридически консултации, телефонно консултиране, предоставяне на информация, социално консултиране, насочване към медицински специалисти, държавни и неправителствени организации /Венелинова, 2001:38/.

От 1997 г. екипът е инициатор и организатор на провежданата всяка година Национална медийна кампания “16 световни дни срещу насилието”. Тази кампания включва пресконференции, радиопредавания, кръгли маси, отворени за всички чувствителни към проблема медии, документи филми, публикации на материали по темата във вестници за жени и т.н.

От 2000 г. е изграден работещ модел на сътрудничество с органите на местната власт по превенция и профилактика на домашното насилие – “Заедно срещу домашното насилие – превантивни програми”, проект, който се осъществява в столичен район “Искър” със съдействието на местните органи на управление, районно управление на МВР, училищата и службите за социално подпомагане. Стартирала е и първата специализирана гореща телефонна линия.

Фондация “Асоциация Анимус” е женска НПО, създадена с финансова помощ от програми към ЕО, Великобритания, Американското правителство и Холандското правителство. От 1996 г. към нея работи служба за помощ и подкрепа на жени, пострадали от насилие. Приоритет в работата на организацията е прякото подпомагане на жени, жертви на сексуално или домашно насилие /Кожухарова, 2001:147/. Тази дейност се осъществява от жени- психолози, психотерапевти, социални работници. Има и гореща телефонна линия, ангажирана предимно с превантивна работа.

Други НПО – фондации и сдружения, извършващи дейност, насочена към превенция и подпомагане на жените-жертвите на насилие са регистрирани в Бургас, Варна, Русе, Силистра, Стара Загора, Благоевград, Смолян и др.

В последно време бе изградена мрежа от ориентирани към жените НПО – “Женски алианс за развитие”. Забележително е, че нея участват не само женски организации, а и такива, ръководени от мъже. Новото ниво на комуникация и взаимодействие дава основание да се очаква повишаване на социалната ефективност от дейността.

Но тук е моментът да се погледне напред и от една друга перспектива. Стои въпросът какво ще стане с осъществявани сега проекти, а и изобщо с дейността на тези организации, когато намалее или дори спре финансирането от външни донори. Социално-икономическата ситуация не поражда основания за оптимистични очаквания за трайно и значимо присъствие на местни донори при финансирането на дейности от разглеждания тип. Още повече, че нормативната база у нас, най-мекото казано не стимулира даренията. Ето защо вероятната перспектива е, макар и да продължат да съществуват, неправителствените организации, деклариращи желание и дейност в защита и помощ на жертвите на насилие, те да сведат дейността си до ограничени във времето и обхвата си програми и кампании.

Заклучение

В нашето съвремие проблемът за домашното насилие е твърде актуален в световен мащаб. Не правят изключение и България и Македония. Макар че престъпността поражда висока тревожност в цялото общество и особено сред жените, за тях е много по-вероятно да пострадат от близък, отколкото от чужд човек.

И докато престъпността /и на първо място насочената срещу личността/ масово се възприема като много сериозен проблем, то в българското и македонското общество има висока толерантност към домашното насилие /с което драстично се отличаваме от преценките на гражданите на Европейския съюз/.

Ситуацията в България показва голяма близост до тази в Македония, което е свързано със сходства в социално-икономическото и културно развитие на двете общества.

Сравнението на ситуацията и възприемането ѝ у нас и в Европейския съюз показва много различия. Огромни са различията в преценките за приемливостта на насилието в семейните отношения и за реакцията от страна на държавата. В контраст на приблизително двадесетте процента българи, според които е приемливо да се упражнява насилие в семейството, деветдесет и пет процента от гражданите на Европейския съюз считат, че това е неприемливо при никакви обстоятелства. В противовес на философията за ненамеса на държавата в семейството у нас, е законодателството и практиката в редица други развити страни. Десетилетия вече съществува специално законодателство, специализирани и съответно обучени полицейски структури, които осъществяват нормативно регламентирано сътрудничество с НПО и други специализирани институции за подпомагане на жертвите на насилие.

Що се отнася до бъдещето, няма основание да се очаква, че домашното насилие ще се редуцира значимо в близкото бъдеще. Равномерното му присъствие в живота на всички възрастови групи показва, че то се възпроизвежда устойчиво. Негативно влияние ще оказва реалното икономическо неравенство на жените и трудностите при трудовата им реализация. Същевременно тенденцията към универсализация на ценностите ще разшири позициите на разбирането за човешкия живот, здраве и достойнство като висша ценност, ще го налага като убеждение и морален императив сред все по-широки слоеве.

Очевидно е, че държавата трябва да отговори на потребностите и очакванията на обществото за адекватна реакция. Това означава действия на държавата в три направления – превенция на насилието, санкциониране на извършителите и помощ за жертвите.

Използвана литература

- Венелинова, Р., Център “Надя” – предизвикателство и промяна, нови аспекти. В: Превенция на насилието срещу деца Бюлетин на ДАЗД, бр.1, 2001г.
- Златанова, В. /2001/ Домашното насилие. София: Унипрес ЕООД
- Златанова, В. /1997/ Насилието в контекста на социологическите теории. В: социологически проблеми бр.1-2 .
- Информационен бюлетин на НСС- МВР, бр.4, 2000 г.
- Китанов, К., Н. Белова. /2000/ Насилствената престъпност срещу жени и деца – същност и виктимологична превенция. София: МВР – НИИКК
- Мантарова, А. /2000/ Престъпност и социална трансформация. София: Издателство на Института по социология на БАН
- Насилието и неговите жертви. /1998/ София: Асоциация Анимус.
- Общественото мнение 1998. /1999/ София: Бюлетин на НЦИОМ.
- Превенция на насилието върху деца. Бюлетин на Държавната агенция за закрила на детето
- Старк, Л.,Р. Енгелман, Б. Холуейл и Д. Нирънборг, ред. Състоянието на планетата 2002. /2002/ София.

- Станков, Б., Звекич У. /1998/ Проблеми на виктимизацията в страни от Балканския регион. София: Паралакс.15.
- Сюал Р., А. Вазан, М. Шульър, Ред. /2000/ Отговорността на държавата за домашното насилие: състояние и необходими промени. София.
- Филипс Р., Ч. Томас. /1997/ Домашното насилие в България. Доклад на “Защитниците на човешките права от Минесота” София: Български център по правата на човека
- Фотев, Г., М. Драганова, Т. Неделчева, М. Молхов. Светът на селските жени /2001/ София: ЛИК.
- Чачева В., Л. Чонева, Д. Веригик, М. Станкова /2000/ Семейно насилство. Скопје.
- Europeans and Their Opinion About Domestic Violence Against Women . Oct. 1999.
- Human Development Report 1999. /1999/ N. Y. and Oxford: Oxford University Press.
- Levinson D. /1989/ Family Violence in Cross- Cultural Perspective. Newbury Park, CA: SAGE Publication.